

Examining the Legislator's Differential Approach to Amendment of Verdicts; Jurisprudential Requirements or Expedition of Criminal Processes

*Majid Motallebi¹, Hamidreza Mirzajani*² Ghassem Ghassemi³
Nader Noroozi⁴*

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Theology and Political Science, Tehran Branch of Science and Research, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: majid.motallebi_barrister@yahoo.com

2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: hamidrezamirzajani@mshdiau.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Theology and Political Science, Tehran Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: gh.ghasemi@srbiau.ac.ir

4. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Science and Research Branch, Tehran, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: nader.noroozi@iauctb.ac.ir

ABSTRACT

The right to a fair trial is one of the human rights requirements. Accordingly, individuals can claim this right from the government. Fair trials have known principles like proceeding a trial within a reasonable time without unjustified delays. Particularly, handling within the fastest time, with the necessary and sufficient accuracy. It is also known as speeding up the criminal process. Simply, the foundations of this right must be identified. Since most of our country's laws are derived from Imami jurisprudence; thus, the issue is pursued by analyzing jurisprudential principles of expediting criminal processes via considering the Imami jurists' view regarding rights to appeal. The question is whether accepting the certainty of opinions in Imami jurisprudence is to expedite criminal processes

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2021.286373.1655

Received:
22 May 2021

Accepted:
3 August 2021

Published:
22 August 2022

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

or this view is solely based on jurisprudential principles and the need to obey the judge's decision? This article has examined the need to expedite criminal processes while expressing the jurisprudential principles of certainty or the ability to revise opinions, specifically in the Imami jurisprudence in a descriptive-analytical manner and by using library resources. The results indicate that the legislator's differential approach to certainty of opinions is derived from the of jurisprudential principles interpretations. There may be a sort of criminal process expedition, but this is not flawless, because expedition at any cost especially with the execution of a wrong verdict, is not desirable for a fair trial in addition to its irreparable material and moral damages.

Keywords: Expedition of the criminal process, Imami jurisprudence, jurisprudential principles of certainty of verdicts, fair trial, appeal.

Excerpted from the dissertation entitled "Principles and criteria governing the reasonable duration of the criminal process in Iranian law and international documents with emphasis on the jurisprudence of the European Court of Human Rights", Islamic Azad University, Tehran Science and Research Branch, Faculty of Law, Theology and Political Science.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Majid Motallebi: Conceptualization, Methodology, Software, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing Visualization

Hamidreza Mirzajani: Validation, Data Curation, Supervision, Project administration

Ghassem Ghassemi: Validation, Data Curation, Supervision, Project administration

Nader Noroozi: Validation, Data Curation, Supervision, Project administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Motallebi, Majid, Hamidreza Mirzajani, Ghassem Ghassemi & Nader Noroozi. "Examining the Legislator's Differential Approach to Amendment of Verdicts; Jurisprudential Requirements or Expedition of Criminal Processes" *Journal of Legal Research* 21, no. 50 (August 22, 2022): 277-303.

E x t e n d e d   A b s t r a c t

Expanded abstract

The right to a fair trial is a requirement of human rights. Accordingly, individuals can claim this right from the government. A trial within a reasonable time and without unjustified delay is main principles of a fair trial. That Called criminal process acceleration include fast inquiry by necessary and sufficient accuracy. More clearly, the foundations of this right must be identified. Since most of the laws of our country are derived from Imami jurisprudence; so, the issue is followed by analyzing the jurisprudential principles of accelerating the criminal process by considering the view of Imami jurists regarding the right to appeal sights. The issue is whether the certainty acceptance of views in Imami jurisprudence is to expedite the criminal process or is it solely based on the jurisprudence principles and the necessity of judge's opinion docility? This article using descriptively-analytical method and library sources, while expressing the jurisprudential principles of certainty or the ability to revise views, specifically Imami jurisprudence, has examined the need to expedite the criminal process. The results indicate that the legislator's differential approach to the certainty of views stems from the interpretation of jurisprudential principles; that may in some way accelerate the criminal process, but this is not flawless, since the acceleration at any cost, especially the execution of the wrong verdict, besides the irreparable physical and moral damages, is not desirable for a fair trial.

Methodology

This article using descriptively-analytically method, library sources, with the aim of analyzing the jurisprudential principles of expediting the criminal process regarding the view of Imami jurists, the right of appeal, evaluates the legislator's differential approach to the certainty of views and review of criminal judgments. The study includes five parts; 1st part, Conceptology, deals with the requirements of a fair trial in the subject area of the article. 2nd part refers to the jurisprudential sources of fair trial from the perspective of the book, tradition and consensus. 3rd part dedicated to approach of Imami jurists on reconsider their views and reasons for agreeing or disagreeing with. 4th part, the approach of the post-revolutionary Iranian legislature towards the revision of votes is evaluated, and in the 5th part, the right to appeal by mentioning different views and sights is discussed, and finally, the conclusions and suggestions are presented.

Findings

From studies conducted in Imami jurisprudence and the history of Iranian law legislation in the discussion of certainty of votes or the ability to review votes, it was concluded that the legislator's attitude based on the principle of

certainty of votes over several decades, has not been to support the principle of accelerating criminal proceedings and preventing delays necessarily. But the acceptance of certainty of views can be derived from the interpretation of the jurisprudential principles of the trial. precisely, the path of legislation in Iran, although indicates that at some point, the principle of certainty of views prevailed, but the new vision of the legislator with more analysis of Imami jurisprudence and refinement in the debates of legal doctrine, with a right turn in the path of fair trial. It has rightly accepted the retrial order of the judge in the case law as a definite principle and has placed the principle on the possibility of appealing the verdicts.

Conclusion

As mentioned before; many of our criminal laws such as the innocence or the presumption of innocence principle, the fair trial principle, etc. often have a jurisprudential basis, so the principle of accelerating the criminal process can be explained by the implementation of these rights. contrarily, in jurisprudential sources, traces of the mentioned principle are found as one of the principles of fair trial. The fairness of a country's court rulings shows the extent to which that government adheres to the fundamental rights of its citizens in various dimensions, which are a reflection of human rights. Meanwhile, the right to appeal and anticipate the two-stage nature of court proceedings is one of the strategic principles of a fair trial. However, there are challenges to the certainty or Objection of votes. But, it was proved that the attitude of the old legislator based on the certainty of views was not primarily to support the principle of accelerating the criminal process, but this can be stem from the interpretation of the jurisprudential principles of the trial. Whether, in a fair trial, the right to appeal, plus other defense guarantees, i.e the equality of arms principle, the openness of the trial principle, the face-to-face trial principle, establishes the structure of a fair trial. Likewise, this right is enshrined in many national and international instruments as one of the requirements of human rights systems. Appeals for votes is tonic and preventive, its absence leads to a decrease in the accuracy of the judgment, which besides causing irreparable damage to the rights of litigants, especially the accused, also distorts the image of the judiciary. Truly, in some cases, the need to prevent delays in micro or minor offenses requires certainty; whether, the two-stage nature of the trial increases the accuracy factor. But, this should not be in a way that delays the trial, especially the execution of the sentence. Surely, the implementation of a two-tier judicial policy must precede scientific studies. Accordingly; however, the legislation history in Iran indicates that at some point, votes certainty prevailed, but the new legislator extra think on Imami jurisprudence and refinement in the debates

of legal doctrine with a right turn in the path of fair trial, accepted prescribing retrial as an indisputable principle and based it on the ability to appeal the verdicts. It seems that so as to accelerate the criminal process and prevent undue objections; Crimes whose verdicts can be appealed by same quality as provided by law, consisting of two stages: initial and review. But, in cases where the verdict is final, it should be done in one step, as respects with a system of multiple judges, so that there is no suspicion of violating the rights of individuals; whether, the council's judgment is more precise and closer to justice.

This Page Intentionally Left Blank

بررسی رویکرد افتراقی قانونگذار در تجدیدنظر از آراء؛ الزامات فقهی یا تسریع فرایند کیفری

مجید مطلبی^۱، حمیدرضا میرزاجانی^{۲*}، قاسم قاسمی^۳، نادر نوروزی^۴

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: majid.motallebi_barrister@yahoo.com

۲. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و زبان‌های خارجه، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

* نویسنده مسئول: Email: hamidrezamirzajani@mshdiau.ac.ir

۳. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: gh.ghasemi@srbiau.ac.ir

۴. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: nader.noroozi@iauctb.ac.ir

چکیده:

حق برخورداری از دادرسی عادلانه به‌عنوان یکی از الزامات حقوق بشری محسوب می‌شود. براین اساس، اشخاص می‌توانند این حق را از حاکمیت، مطالبه نمایند. دادرسی عادلانه، دارای اصول شناخته شده‌ای همچون؛ محاکمه در مدت معقول و بدون تأخیر ناموجه است. به عبارت دیگر رسیدگی با سریع‌ترین زمان، توأم با دقت لازم و کافی. البته از آن به تسریع فرایند کیفری نیز یاد می‌شود. برای درک بهتر، باید مبانی این حق، مورد شناسایی قرار گیرد. از آنجاکه اغلب قوانین کشور ما منبث از فقه امامیه است؛ لذا موضوع با واکاوی مبانی فقهی تسریع فرایند کیفری با امعان نظر به دیدگاه فقهای امامیه پیرامون حق تجدیدنظر از آراء دنبال می‌شود. مسأله این است که، آیا پذیرش قطعیت آراء در فقه امامیه به جهت تسریع فرایند کیفری است یا اینکه دیدگاه فوق، صرفاً بر اساس مبانی فقهی و

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌های حقوقی

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2021.286373.1655

تاریخ دریافت:

۵ خرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۶ مرداد ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:

۳۱ مرداد ۱۴۰۱

ضرورت تمکین نسبت به رأی قاضی می‌باشد؟ مقاله حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، ضمن بیان مبانی فقهی قطعیت یا قابلیت تجدیدنظر آراء، مشخصاً فقه امامیه، ضرورت تسریع فرایند کیفری را مورد بررسی قرار داده است. برآمد تحقیق حکایت از آن دارد که رویکرد افتراقی قانونگذار در قطعیت آراء، منبعث از تفسیر مبانی فقهی بوده است؛ شاید نتیجه حاصله از آن، به‌نوعی تسریع فرایند کیفری را در پی دارد، اما این امر خالی از اشکال نیست چه اینکه تسریع به هر بهایی، به‌ویژه اجرای رأی اشتباه، علاوه‌بر غیرقابل‌جبران بودن خسارات مادی و معنوی آن، مطلوب دادرسی عادلانه نمی‌باشد.

کلیدواژه‌ها:

تسریع فرایند کیفری، فقه امامیه، مبانی فقهی قطعیت آراء، دادرسی عادلانه، تجدیدنظرخواهی.

برگرفته از پایان‌نامه با عنوان «مبانی و ضوابط ناظر بر مدت زمان معقول فرایند کیفری در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی با تاکید بر رویه قضایی دادگاه اروپایی حقوق بشر»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

مجید مطلبی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی.

دکتر حمیدرضا میرزاجانی: اعتبار سنجی، نظارت بر داده‌ها، نظارت، مدیریت پروژه.

دکتر قاسم قاسمی: اعتبار سنجی، نظارت بر داده‌ها، نظارت، مدیریت پروژه.

دکتر نادر نوروزی: اعتبار سنجی، نظارت بر داده‌ها، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

مطلبی، مجید، حمیدرضا میرزاجانی، قاسم قاسمی و نادر نوروزی. «بررسی رویکرد افتراقی قانونگذار در تجدیدنظر از آراء؛ الزامات فقهی یا تسریع فرایند کیفری». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۱، ش. ۵۰ (۳۱ مرداد ۱۴۰۱): ۲۷۷-۳۰۳.

مقدمه

زمان مطلوب در فرایند کیفری که در کنار سایر تضمینات دفاعی، همچون اصل برابری سلاح^۱، اصل علنی بودن دادرسی^۲، اصل محاکمه حضوری^۳ و اصل تسریع در رسیدگی و محاکمه بدون تأخیر ناموجه و ... شاکله دادرسی عادلانه را پی‌ریزی نموده در بسیاری از اسناد ملی^۴ و بین‌المللی اعم از جهانی^۵ و منطقه‌ای^۶ با همین عبارت درج و رعایت آن به‌عنوان یکی از دغدغه‌های نظام‌های حقوق بشری دنیا مطرح گردیده است. «امروزه قسمت مهمی از بحث‌های حقوق بشری ناظر به آیین دادرسی کیفری و مفاهیمی از قبیل محاکمه عادلانه و منصفانه و به‌ویژه حقوق متهم در مراحل نخستین رسیدگی و در مواجهه با ضابطان و قضات تحقیق است.»^۷ حقوقی که در اغلب کشورها به‌عنوان حقوق شهروندی در قوانین خود گنجانده‌اند، چه اینکه معتقدند: «این حقوق برخاسته از حیثیت انسانی و کرامت ذاتی بشر است و در حالت معمول، قابل سلب از شهروندان نیست و دولت‌ها همواره ملزم و مکلف به حفظ و رعایت این حقوق هستند.»^۸

در حقوق ایران بسیاری از قوانین و ادله اثبات احکام کیفری، اغلب مبنای فقهی دارند؛ اصولی چون اصل برائت یا فرض بی‌گناهی، قاعده لا حرج، قاعده لاضرر، اصل عادلانه بودن محاکمه و مواردی از این دست. بایسته‌های فقهی‌ای که با اقتدا به آن، تبیین مهلت معقول فرایند کیفری آسان‌تر خواهد بود. وقتی می‌گوییم اصل، برائت است و فرض قانونگذار، بر بی‌گناهی اشخاص است، مگر اینکه گناهکار بودن آنها در دادگاه صالح اثبات گردد. مفهوم این اصل، بیانگر آن است که در سراسر این فرایند، اصل مذکور باید در کنار متهم بوده و به کمک او بشتابد. اصل برائت، تضمین‌کننده همه آزادی‌های متهم از جمله آزادی در انتخاب محل سکونت، سفر، ارتباط با اشخاص و آزادی در رفت‌وآمد با دیگران و سایر امور دیگر است. وقتی شخصی در معرض اتهام قرار می‌گیرد؛ به موجب قرار تأمین کیفری، تحت کنترل مقام قضایی بوده، یحتمل وثیقه‌ای برای وی تعیین گردیده و یا ممکن است، دستگاه‌های مخابراتی وی شنود شود و حتی شدیدترین تأمین کیفری، قرار بازداشت موقت

1. Equality of arms.

2. Public hearing.

3. Face to face trial.

۴. مواد ۳ و ۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الحاقات و اصلاحات بعدی (۱۳۹۴) به این مهم اشاره کرده‌است.

۵. بند ۳ ماده ۹ و شق ج بند ۳ ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶ به لزوم احضار و محاکمه متهم در مدت معقول تأکید دارد.

۶. بند ۳ ماده ۵ و بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین ۱۹۵۰، رعایت این حق از لحظه دستگیری یا بازداشت متهم تا محاکمه را ضروری می‌داند.

۷. محمد آشوری، عدالت کیفری (۲)، (تهران: چاپ دادگستر، ۱۳۹۴)، ۴۲.

۸. سید محمد موسوی بجنوردی و محمد مهریزی ثانی، «حقوق شهروندی از نگاه امام خمینی(س)»، پژوهشنامه متین ۱۳۹۹(۶۱)، ۲۲.

و یا دستور منع خروج از کشور برای وی صادر می‌گردد. تمامی این موارد یقیناً آزادی وی را محدود و حتی سلب خواهد نمود. این محدودیت در آزادی یا سلب آن، اصل برائت را کم‌رنگ نموده و گویا از این مرحله فرد مذکور مجرمی است که باید تحت اقدامات تعقیبی قرار گیرد. براین اساس باید پذیرفت که تزلزل این اصل حتمی است. حال چه باید کرد تا بتوانیم به قضات محترم دستگاه قضایی کمک کنیم تا حتی شبهه تزلزل این اصل نیز برای اشخاص مطرح نشود. چه اینکه دادرسی عادلانه در واقع هدف نهایی رسیدگی در اسلام به‌ویژه فقه امامیه است. مسأله این است که، آیا پذیرش قطعیت آرای محاکم در فقه امامیه به‌منزله حمایت از تسریع فرایند کیفری است یا اینکه دیدگاه فوق، صرفاً بر اساس مبانی فقهی و ضرورت تمکین نسبت به رأی قاضی می‌باشد؟ مقاله حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، ضمن بیان مبانی فقهی - مشخصاً فقه امامیه - قطعیت یا قابلیت تجدیدنظر آرا، ضرورت تسریع فرایند کیفری را مورد بررسی قرار داده است. برآمد تحقیق حکایت از آن دارد که رویکرد افتراقی قانونگذار در قطعیت آرا، منبعث از تفسیر مبانی فقهی بوده است؛ شاید نتیجه حاصله از آن، به‌نوعی تسریع فرایند کیفری را در پی دارد، اما این امر خالی از اشکال نیست چه اینکه تسریع به هر بهایی، به‌ویژه اجرای رأی اشتباه، علاوه بر غیر قابل جبران بودن خسارات مادی و معنوی آن، مطلوب دادرسی عادلانه نمی‌باشد.

۱- مفهوم‌شناسی

از نظر تاریخی شاید نتوان زمان مشخصی را برای ورود به بحث اصل تسریع فرایند کیفری در حقوق کیفری ایران تعیین نمود اما این دیدگاه که تمامی رسیدگی‌ها در فقه امامیه، باید به‌طور مستقیم و عندالحاکم و حتی اجرای مجازات نیز به‌فوریت باشد، مؤید این اصل تلقی می‌گردد. بی‌گمان شناسایی و ارائه تعریف از این اصل به‌عنوان یکی از الزامات دادرسی عادلانه، بدون تعریف دادرسی عادلانه و منصفانه، اصل برائت، قاعده لا حرج و قاعده لاضرر یا نفی ضرر میسر نخواهد بود.

۱-۱- دادرسی عادلانه برگرفته از دو کلمه دادرسی و عادلانه است. «دادرسی به لحاظ لغوی مفهومی ترکیبی از دو واژه «داد» و «رسی» است. داد در لغت پارسی به معنای عدل، قسط و فغان آمده و «رسی» نیز افاده معنی رسیدن دارد و در مفهوم اصطلاحی رسیدگی به داد دادخواه.^۹ دادرسی عادلانه از الزامات حقوق شهروندی منبعث از حقوق بشر است چه اینکه «حقوق طبیعی از آن جهت که از طبیعت انسان سرچشمه می‌گیرد و در قانون طبیعت یافت می‌شود مبنای حقوقی برای برخورداری انسان‌ها از حقوق بشر، از جمله دادرسی عادلانه تلقی گردیده است.»^{۱۰} دادرسی عادلانه بر مبنای عدل و عدالت است و اصل برائت

۹. نجادعلی الماسی و بهنام حبیبی درگاه، «درآمدی بر کیفیت دادرسی در فرایند دادرسی کارآمد»، فصلنامه علمی پژوهشی دیدگاه‌های حقوق قضایی ۵۸ (۱۳۹۱)، ۴۱.

10. J. Symonides, *Human Rights: Concept and Standards* (Unesco, 2018), 37.

به‌عنوان یکی از اصول فقهی و بر مبنای فرض بی‌گناهی اشخاص در مواجهه با اتهام، از اصول راهبردی دادرسی عادلانه است که قانون اساسی در اصل ۳۷^{۱۱} و مقنن در ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الحاقات و اصلاحات بعدی (۱۳۹۴)^{۱۲} به آن اشاره کرده است.

۱-۲- قاعده لاضرر و لاضرار فی‌الاسلام به‌عنوان یکی از قواعد فقهی اسلام که مؤید نفی هرگونه ضرر در اسلام است چنین حکم می‌کند که هیچ ضرری بدون جبران باقی نخواهد ماند. «قاعده لاضرر در ارتباط با مبانی شرعی قابلیت تجدیدنظر آرای محاکم در صورتی که به هر دلیلی، شخصی از تصمیم دادگاهی به‌ناحق متضرر گردید، همین بس که بتواند به‌قاعده لاضرر و لاضرار فی‌الاسلام استناد کند. اهمیت آن به‌خوبی آشکار می‌شود.»^{۱۳}

۱-۳- قاعده لا حرج، حرج یعنی به‌سختی انداختن مؤمن آنکه اصولاً در هر مذهبی به حرج انداختن انسان امری ناشایست است. در فرایند دادرسی، اصحاب دعوی جهت احقاق حق نباید به حرج بیافتند. نظام حقوقی هر جامعه در کل حافظ مصالح و ارزش‌های آن جامعه بوده و با نظم بخشیدن به اعمال و رفتار تابعان، مانع سقوط و ازهم‌پاشیدگی بنیان‌های اجتماعی می‌شود.^{۱۴} از طرفی یکی از مؤلفه‌های مهم اجتماعی، سیاسی و حقوقی دولت مدرن در جهان معاصر، جایگاه و حقوق و امتیازات شهروندان است.^{۱۵} چنانچه حقوق متهم و حتی شاکی در فرایند کیفری مورد تعدی و تجاوز قرار گیرد خواه عمداً و خواه سهواً. در این صورت «بی‌اعتنایی به این حقوق از سوی حکومت‌ها و زورمداران، استقرار حکومت مردم را ناممکن می‌کند به‌طوری که ادعای دموکراسی بدون آنها پوچ و بی‌اعتبار است.»^{۱۶} لذا شناسایی این حقوق در قانون مؤید توجه قانونگذار به حقوق اطراف دعوی به‌ویژه متهم است که متأسفانه در پاره‌ای موارد شاهد نقض آن هستیم و این در حالی است که «تحقق رعایت حقوق شهروندی مستلزم برخورداری از حق احترام، برابری، آزادی، امنیت، آسایش، آگاهی و حق پیشرفت برای تمام افراد جامعه است.»^{۱۷} بنابراین از آنجاکه فقه ما نیز خواسته تا حرجی بر کسی نباشد، لذا اجرای حق مذکور، عین اجرای دستور اسلام است.

۲- منابع فقهی دادرسی

۱۱. اصل برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد.
۱۲. اصل برائت است. هرگونه اقدام محدودکننده، سلب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص جز به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نیست.
۱۳. رجب‌گلدوست جویباری، مهدی غلامپور و حسین ناظریان، «تحدید حق شکایت در حقوق کیفری ایران»، پژوهش حقوقی کیفری ۳ (۱۳۹۲)، ۱۰۷.
۱۴. سید قاسم زمانی، «جایگاه قاعده آمره در میان منابع حقوق بین‌الملل»، مجله حقوقی بین‌المللی، ۲۲ (۱۳۷۷)، ۳۱۷.
۱۵. وحید وحیدخانی و محمد مظهری، «بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حقوق شهروندی در قوانین اساسی ایران، مصر، تونس»، پژوهشنامه حقوق تطبیقی ۵ (۱۳۹۹)، ۱۸۶.
۱۶. ابوالفضل قاضی شریعت پناهی، بایسته‌های حقوق اساسی (تهران: چاپ میزان، ۱۳۹۶)، ۱۳۰.
۱۷. حسین غلامی، «حقوق شهروندی در فرایند عدالت کیفری ایران»، پژوهش‌های دانش‌انتظامی ۵۲ (۱۳۹۰)، ۱۰۱.

منابع فقهی آن دسته از پدیده‌های فقهی هستند که مسلمانان در مواجهه با موضوعات مختلف اعم از حقوق و تکالیف خود به آن رجوع می‌کنند، لذا یقیناً دین اسلام و فقه امامیه و پویایی این فقه، تدابیری راجع به این موضوع اندیشیده است که البته با توجه به قواعد فقهی بسیار محکمی که دارد، می‌توان بر اساس آن قواعد، در استنباط احکام و موضوعات روز جامعه، تدبیری صحیح اندیشید.

۲-۱- کتاب

یکی از مهم‌ترین منابع احکام اسلامی، قرآن است. «نصوص و ظواهر قرآن، جزء محکمت هستند و بقیه متشابهات اند.»^{۱۸} چه اینکه «حجیت نصوص روشن است، زیرا در آنها، قطع، به مراد، حاصل است و قطع، ذاتاً، حجت است.»^{۱۹} اما در خصوص رعایت مهلت معقول فرایند کیفری، نص صریحی وجود ندارد، لیکن خداوند در آیه ۲۶ سوره (ص) می‌فرماید: «ای داوود! ما تو را جانشین خود در زمین قرار دادیم؛ پس در میان مردم به حق داوری کن و از هوای نفس پیروی مکن که تو را از راه خدا منحرف سازد ...»^{۲۰} مؤید دادرسی عادلانه و منصفانه است.

۲-۲- سنت

حدیثی از حضرت رسول اکرم (ص) است که می‌فرماید: «هرگاه قضاوت می‌کنید، عادلانه قضاوت کنید و هرگاه سخن می‌گویید، نیکو بگویید، زیرا خداوند نیکوکار است و نیکوکاران را دوست دارد.»^{۲۱} این حدیث می‌تواند از مبانی فقهی دادرسی عادلانه و منصفانه باشد.

۲-۳- اجماع

در خصوص رعایت مهلت معقول فرایند کیفری، بین فقها نظر اجماعی مشاهده نشده است. اما می‌توان راجع به قطعیت آرا که برخی به تعدیل‌کننده طول مدت فرایند کیفری تعبیر می‌کنند و در این مقاله موضوع بحث ما است، به نظر مشهور فقها اشاره کرد و همچنین از دیدگاه فقها برای اثبات موضوع استفاده نمود. «فقهای امامیه مطابق روایت مشهور، حکم دادرسی را به منزله حکم خدا دانسته و برای طرفین مخاصمه لازم‌الاتباع شمرده‌اند، به نحوی که رد کردن آن را رد ائمه و خداوند و موجب شرک دانسته‌اند.»^{۲۲} لذا لازم است ابتدا به وضعیت قابلیت تجدیدنظرخواهی از آرا یا پذیرش قطعیت

۱۸. شیخ مرتضی انصاری، *فرائد الاصول* (تهران: مطبوعات دینی، ۱۳۹۴)، ۳۳.
۱۹. علیرضا فیض، *مبایذی فقه و اصول مشتمل بر بخشی از مسایل آن دو علم* (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۵)، ۲۴.

۲۰. «یا داوود انا جعلناک خلیفه فی الارض فاحکم بین الناس بالحق ولا تتبع الهوی فیضلک عن سبیل الله ...»

۲۱. نهج الفصاحه، حدیث ۲۰۰: «اذا حکمتهم فاعدلوا و اذا قلتم فاحسنوا فان الله محسن یحب المحسنین.»

۲۲. محمد بن یعقوب کلینی، *فروع الکافی*، ترجمه حسین استاد ولی، جلد ۵ (تهران: دارالتقنین، ۱۳۹۳)، ۶۷؛ «فاذا حکم بحکما فلم یقبله منه فانما بحکم الله قد استخف و علینا رد و الراد علی الله و هو علی حد الشرک بالله.» محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق، *من لا یحضره الفقیه* (قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳)، ۳-۸.

آرا در فقه و حقوق کیفری پرداخته شود.

۳- رویکرد فقه امامیه به تجدیدنظر از آرا

قطعیت آرا یا عدم قابلیت تجدیدنظر از احکام در حقوق ایران دارای پیشینه فقهی است. در سیستم قضایی اسلام که پس از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ وارد حقوق کیفری ایران گردید؛ حکم قاضی، قطعی و لازم‌الاجرا است و مرحله دیگری برای رسیدگی مجدد و یا نقض حکم اولیه وجود ندارد؛ بنابراین اصل قطعیت حکم صادره و عدم جواز تجدیدنظر برگرفته از فقه اسلام است، البته فقها حکم قاضی را در چند مورد قابل تجدیدنظرخواهی و یا نقض می‌دانند که در ذیل بنا به‌ضرورت، هر کدام را بررسی می‌کنیم.

۳-۱- مخالفت حکم با دلیل قطعی شرعی

حکم قاضی، در سنجش با معیار شرع، ممکن است با دلیل قطعی شرعی و ضروری فقه، ناسازگار باشد، به‌طوری‌که اگر قاضی صادرکننده رأی خودش یا به‌واسطه دیگر آگاه شود، بدون هیچ مقاومتی بپذیرد، یعنی ناسازگاری حکم با شرع، آن‌چنان آشکار است که جای هیچ مجادله‌ای برای کسی باقی نمی‌گذارد. اکثر قریب به‌اتفاق فقها، بر این باورند که در این صورت حکم قاضی نقض می‌گردد. یعنی «جایز است نقض چنانچه رأی صادره با حکم ضروری فقه ناسازگار باشد، به‌طوری‌که اگر قاضی صادرکننده رأی آگاه شود، به‌محض آگاهی، از نظر خود برمی‌گردد به لحاظ غفلی که ورزیده است. اما اگر مورد، نظری و اجتهادی باشد، نقض روا نیست.»^{۲۳} همچنین برخی معتقدند: «هرگاه حکم قاضی با دلیل قطعی، ناسازگاری داشته باشد به خود او و بر قضات دیگر واجب است که حکم را نقض نمایند و تأیید آن روا نیست.»^{۲۴} برخی از قول شیخ طوسی نقل می‌کنند: «حکم قاضی حتی اگر با دلیل قطعی هم مخالفت داشته باشد، در صورتی که حق‌الناس باشد، بدون مطالبه صاحب حق، درخور نقض نیست زیرا ممکن است صاحب حق، از حق خود صرف‌نظر کرده باشد ولی اگر حق‌الله باشد نقض می‌گردد.»^{۲۵} هرچند این نظر نیز از دیدگاه صاحب جواهر خالی از ایراد نیست چه اینکه: سلطه و حاکمیت قاضی فراگیر در اظهار حق و رد باطل، فراگیر بوده و محدود به حق‌الله نیست. هرچند در انتساب این نظر به شیخ طوسی

۲۳. سید روح‌الله موسوی خمینی، *تحریر الوسیله*، ترجمه علی اسلامی، جلد ۲ (قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۹۲)، ۷۷؛ «يجوز النقض لو كان مخالفا لضروری الفقه بحیث لوتنبه الاول یرجع بجرده لظهور غفله اما النقض فیما یکون نظریاً اجتهادیا فلا یجوز.»

۲۴. ابومنصور حسن بن یوسف بن علی بن مطهر اسدی (معروف به علامه حلی)، *قواعد الاحکام فی معرفه الحلال و الحرام*، جلد ۳ (قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳)، ۴۳۳.

۲۵. محمد حسن بن باقر بن عبدالرحیم نجفی، *جوهر الکلام*، گردآورنده عباس قوچانی (بیروت: نشر دار احیاء التراث العربی، ۱۳۶۲)، ۲۰.

تردید شده است، زیرا شیخ در مبسوط که آخرین اثر فقهی ایشان است، این دیدگاه را به شماری از اهل سنت، نسبت داده است.^{۲۶} عده‌ای مبنای نقض حکم را، علم به باطل بودن آن دانسته و معتقدند: «علم به باطل بودن به یکی از راه‌های زیر به دست می‌آید؛ رأی قاضی ناسازگار با نص قرآن باشد، یا باخبر متواتر و یا اجماع و یا خبر واحد صحیح و شایع، مخالف باشد، ولی اگر اخبار ناسازگار باهم بودند و قاضی برابر یکی از آنها رأی داد، حکم او درخور نقض نیست، اگرچه طرف دیگر از اخبار، از جهاتی قوی‌تر باشد»^{۲۷} دیدگاه شهید اول صرفاً در مثال نخست «به ناسازگاری با نص قرآن، سنت متواتر و اجماع، صحیح می‌باشد، ولی ناسازگار بودن حکم با خبر واحد سبب نقض حکم نمی‌شود؛ بنابراین اگر قاضی دادگاه نخستین، کوتاهی در توجه به این دلایل گمان‌آور نکرده و با توجه به آنها رأی و نظر خود را اعلام داشته، رأی قطعی است، گرچه با این دلایل ناسازگار باشد.»^{۲۸} لذا در جاهای اختلافی، اگر قاضی در زمان صدور حکم به نظر مخالف توجه داشته و از این جهت کوتاهی نکرده، حکم او قابل رد نیست، گرچه دلایل مخالفان قوی‌تر باشد.

آنچه از مجموع نظرات فوق، قابل فهم است اینکه حکمی که با دلیل قطعی شرعی یعنی نص کتاب، سنت متواتر و اجماع ناسازگار باشد، به اعتقاد اکثر فقها، درخور نقض است.

۳-۲- مخالفت حکم با دلیل ظنی شرعی

مورد دوم که برخی از فقها جهت جواز نقض حکم قضایی مطرح می‌نمایند، در صورتی است که حکم قضایی با دلیل ظنی، مانند خبر واحد و منصوص العله ناسازگار باشد. در این خصوص، ناسازگاری حکم با دلیل ظنی در دو مورد، درخور نقض است: «نخست، قاضی به هنگام صدور حکم، به دلایل ظنی مخالف، توجه نداشته و کوتاهی ورزیده، به طوری که اگر توجه داشت، نظر اجتهادی او تغییر می‌کرد. دوم اینکه طرفین دعوا، راضی به نقض حکم قاضی اول و قبول حکم قاضی دوم باشند که در این صورت، قاضی دوم می‌تواند حکم را نقض کند، اگرچه دلیل چنین حکمی ظنی بوده و قاضی اول نیز، کوتاهی نورزیده باشد.»^{۲۹} برخی ناسازگاری حکم با دلیل شرعی ظنی را، به شرطی قابل نقض می‌دانند که «قاضی در زمان صدور حکم، به دلایل ظنی مخالف، توجه نداشته و در واقع کوتاهی ورزیده ولی اگر قاضی به همه دلایل توجه داشته، دیگر نمی‌توان حکمش را نقض کرد زیرا به درستی نمی‌توان

۲۶. محمد بن حسن طوسی، *الخلافا* (قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۷)، ۱۰۲.

۲۷. ابو عبدالله شمس‌الدین محمد بن مکی بن محمد شامی عاملی جزینی (شهید اول)، *الدروس الشرعیة فی فقه الامامیه* (قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۷)، ۷۲.

۲۸. شیخ زین‌الدین عاملی شهید ثانی، *مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام* (قم: انتشارات موسسه معارف اسلامی، ۱۴۲۳)، ۱۲۶؛ حر عاملی، محمد بن حسن بن علی، *تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسایل الشرعیه* (قم: موسسه آل البیت، ۱۴۱۴)، ۵۱.

۲۹. نجفی، پیشین، ۹۷.

دریافت که کدام‌یک از دو دلیل، در واقع امر، برتری دارد.^{۳۰} زیرا هر دو، دلیل ظنی هستند و به جهت ظنی بودن، امکان عدم برابری هر دو با واقع وجود دارد؛ لذا مستند ظنی حکمی، به دلیل ناسازگار بودن با مستند ظنی دیگر در خور نقض نیست.

همان‌گونه که مشخص گردید بیشتر فقها، حکم قاضی را در صورت مخالفت با دلیل ظنی شرعی به این شرط قابل نقض می‌دانند که قاضی در هنگام صدور حکم در توجه به دلایل ظنی مخالف، کوتاهی ورزیده باشد و تنها صاحب جواهر بوده که حکم قاضی را حتی در صورت عدم قصور در توجه به دلیل ظنی مخالف نیز قابل نقض می‌داند و آن در صورتی است که طرفین به نقض حکم توافق نمایند.

در نقد دیدگاه اخیر باید گفت که احکام قضایی، دارای ویژگی آمرانه هستند، به این معنا اگر حکم قاضی بر مبنای اصول و معیارهای صحیح قضایی صادر شده باشد، دیگر توافق طرفین دعوا، در نقض حکم صحیح، اثری ندارد، چه اینکه رد حکم خدا به شمار آمده که در روایات بسیاری این امر نهی شده است. ضمن اینکه در صورت توافق طرفین حتی بدون نقض حکم، می‌توان نظر طرفین دعوا را تأمین نمود و نیازی به نقض حکم و رسیدگی مجدد نمی‌باشد.

۳-۳- مخالفت حکم با واقع ظنی

یکی دیگر از مواردی که جهت جواز نقض حکم قضایی مورد بحث واقع شده است، جایی است که حکم صادره برخلاف واقع ظنی باشد؛ بنابراین اگر برای حاکم و قاضی اول یا قاضی دیگر یا یکی از طرفین دعوا، علم قطعی پیدا شود که حکم صادره برخلاف واقعیت است؛ باید حکم صادره نقض گردد چرا که آن حکم، عادلانه نیست؛ لذا «در صورتی که علم به مخالفت حکم با حکم واقعی نفس‌الامری حاصل گردید حق، جواز نقض حکم بلکه وجوب آن می‌باشد.»^{۳۱} چه اینکه؛ «در صورت مخالفت حکم با واقع ظنی باید نقض گردد زیرا حکم صادر شده از نخستین لحظه صدور تا آخرین مراحل باید برابر واقع باشد.»^{۳۲} بنابراین در این مورد نیز نظر اکثر فقها بر قابلیت نقض حکم است.

۳-۴- عدم صلاحیت قاضی در صدور حکم

صلاحیتی که در کتب فقهی در این زمینه مطرح می‌گردد به معنای عدم شرایط کافی در قضاوت می‌باشد، یعنی مرد نباشد یا مجتهد نباشد یا عادل نباشد و فاقد سایر شرایط لازم برای قضاوت باشد. در فقه به دو صورت در این موضوع در بین فقها بحث گردیده است: نخست اینکه قاضی بی‌بهره از شرایط قضاوت، حکمی را که صادر کرده، با اصول قضایی

۳۰. عاملی (شهید ثانی)، پیشین، ۳۸۹.

۳۱. سید جلال‌الدین آشتیانی، زرتشت، مزدیسنا و حکومت (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۴)، ۵۵؛ میرزا حبیب‌الله رشتی، کتاب‌القضاء، محقق: سید احمد حسینی (قم: انتشارات دارالقرآن کریم، ۱۴۰۴)، ۱۰۸.

۳۲. موسوی خمینی، پیشین، ۴۰۶.

سازگاری ندارد؛

دوم اینکه، قاضی فاقد شرایط قضاوت، حکمی را که صادر کرده، با واقع و معیارهای قضایی سازگاری دارد.

در قسمت اول همه فقها به نقض حکم بدون هیچ اختلافی نظر دارند. به این معنا که معتقدند: «جایز نیست امضای حکم صادر شده از سوی قاضی فاقد شروط لازم، خواه این بی‌بهره‌گی ناشی از نداشتن اجتهاد باشد یا نداشتن عدالت و نقض و باطل کردن چنین حکمی، در صورت درخواست نقض یا بدون درخواست، واجب است.»^{۳۳} البته این عدم صلاحیت باید به‌درستی به‌دست آید و روشن گردد و به‌صرف گمان نمی‌توان حکم را نقض کرد. برخی دیگر معتقدند: «اگر امام در منطقه‌ای، دو قاضی تعیین کند، جایز است هریک را برای زمانی خاص، بر پست قضا بگمارد و یا یکی از آن دو را برای امور مالی (حقوقی) و دیگری را برای امر جنایی و ناموسی (کیفری) قرار دهد. اگر قاضی صادرکننده حکم، ویژگی‌های لازم را نداشته باشد تمام احکامی او که در این حالت صادر کرده است، نقض می‌شود.»^{۳۴} همان‌گونه که ملاحظه شد اگر حکم قاضی فاقد شایستگی‌های لازم، با واقع ناسازگار باشد، بدون هیچ اختلافی در بین فقها نقض نمی‌گردد.

اما در قسمت دوم یعنی قاضی شایستگی قضا را نداشته، اما حکمی که صادر کرده، با واقع و معیارهای قضایی سازگاری دارد که فقها در این خصوص اختلاف نظر دارند. برخی از فقها معتقدند در این صورت نیز حکم نقض می‌گردد.^{۳۵} در مقابل برخی از فقها بر این عقیده‌اند که اگر حکم قاضی فاقد صلاحیت، با واقع و معیارهای قضایی مطابق باشد، تنها در صورتی نقض می‌گردد که مورد حکم از مواردی باشد که پس از صدور حکم نیاز به اجازه و اقدام قاضی جهت اجرای احکام باشد مانند طلاق و اجرای حدود و قصاص و ... و در مواردی که نیاز به اجازه و اقدام قاضی ندارد، حکم نقض نمی‌گردد.^{۳۶}

۴- رویکرد قانونگذار نسبت به تجدیدنظر از آرا

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، دگرگونی عمیقی در نظام حقوقی ایران به وجود آمد، در جهت انطباق احکام قضایی با موازین شرعی تلاش‌هایی انجام گرفته است. این تغییر و تحول بیشتر در حوزه حقوق کیفری صورت پذیرفته است.^{۳۷} در قانون اساسی ایران، اصولی چون اصل ۲۵، ۳۲، ۳۵، ۳۷ و ۳۸ حقوقی را برای متهم و اصحاب دعوی برشمرده است. همچنین

۳۳. همان، ۴۰۸.

۳۴. اسدی (معروف به علامه حلی)، پیشین، ۴۳۳؛ نجفی، پیشین، ۱۳۶.

۳۵. صاحب تحریرالوسیله، چنین نظری دارند.

۳۶. صاحب جواهرالکلام بر این عقیده‌اند.

۳۷. جمال بیگی و ادريس آزموه، «قتل عمد غیراصابتی در فقه اسلامی و مقررات ایران مطالعه تطبیقی»، پژوهشنامه حقوق تطبیقی ۵ (۱۳۹۹)، ۹۸.

مقررات قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الحاقات و اصلاحات بعدی (۱۳۹۴)، حقوقی من جمله حق دسترسی به وکیل و مشاور، حق سکوت، حق داشتن مترجم، اطلاع از اتهام انتسابی و دلایل آن در اسرع وقت، حق دادرسی عادلانه و رسیدگی در کوتاه‌ترین مهلت ممکن، حق اعتراض و تجدیدنظرخواهی و سایر حقوق دیگر را محترم شمرده است. از آنجایی که برخی قوانین مربوط به نحوه دادرسی هم بر پایه فقه استوار است لذا سابقاً در قسمت تجدیدنظرخواهی، اصل را بر قطعی بودن آرا قرار داده و موارد تجدیدنظر را به صورت استثنایی بر این اصل ذکر کرده است. با بررسی قوانین کشور ما به‌ویژه در سال‌های ۱۳۵۸^{۳۸}، ۱۳۶۱^{۳۹}، ۱۳۶۷^{۴۰}، ۱۳۷۲^{۴۱}، ۱۳۷۳^{۴۲}، ۱۳۷۸^{۴۳} و ۱۳۸۱^{۴۴} به‌خوبی آشکار است؛ چه اینکه در بازه‌ای از زمان، قانونگذار نسبت به احکام صادره، اصل را بر قطعیت و غیر قابل تجدیدنظر بودن آن می‌دانست که این رویکرد برگرفته از تفسیر ناصحیح فقه امامیه و آنچه گذشت، بوده است که این امر تالی فاسد داشت چه اینکه «در امور کیفری، در مسیر کشف حقیقت، گاه دو خطای قضایی رخ می‌دهد که در رویکرد اقتصادی به آیین دادرسی کیفری، از آنها تحت عنوان خطای نوع اول و خطای نوع دوم نام می‌برند. خطای نوع اول زمانی رخ می‌دهد که فردی بی‌گناه محکوم می‌شود و خطای نوع دوم زمانی روی می‌دهد که فردی مجرم، تبرئه می‌شود.»^{۴۵} این دو اشتباه به‌راحتی قابل جبران نبوده و حتی شاید غیرقابل جبران هم باشد.

در سال ۱۳۹۲ مسأله بسیار فرق کرد و با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری و اصلاحات و الحاقات بعدی آن (۱۳۹۴)، قانونگذار با انشای ماده ۴۲۷^{۴۶} همانند مقنن سال ۱۳۶۷ از دیدگاه قبلی خود عدول کرده و با قید «جز در موارد ذیل که قطعی محسوب می‌شود» اصل را بر قابل تجدیدنظر بودن آرا و رسیدگی دومرحله‌ای قرار داده است و مهلت ۲۰ روز برای اشخاص مقیم ایران و دو ماه از تاریخ ابلاغ رأی یا انقضای مهلت و اخواهی برای اشخاص مقیم خارج از کشور، برای تجدیدنظرخواهی تعیین نموده است که این تعیین مدت تجدیدنظر

۳۸. نک: به ماده ۷: لایحه قانونی تشکیل دادگاه‌های عمومی مصوب ۱۳۵۸.

۳۹. نک: به ماده ۲۸۴: قانون اصلاح موادی از قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۶۱.

۴۰. نک: به ماده ۷: قانون تعیین موارد تجدیدنظر احکام دادگاه‌ها و نحوه رسیدگی آنها مصوب ۱۳۶۷.

۴۱. نک: به ماده ۸: قانون تجدیدنظر آرای دادگاه‌ها مصوب ۱۳۷۲.

۴۲. نک: به ماده ۳۳۲: قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب مصوب ۱۳۷۳.

۴۳. نک: به ماده ۲۳۵: قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸.

۴۴. نک: به ماده ۱۸: قانون اصلاح تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب مصوب ۱۳۸۱.

۴۵. علی خالقی، «تضمین حقوق متهم در فرایند کیفری در پرتو نظریه حقوق عمومی»، *مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه تهران* (۱۳۹۹)، ۵۴.

۴۶. ماده ۴۲۷: آرای دادگاه‌های کیفری جز در موارد ذیل که قطعی محسوب می‌شود، حسب مورد در دادگاه تجدیدنظر استان همان حوزه قضایی قابل تجدیدنظر و یا در دیوان عالی کشور قابل فرجام است. الف) جرایم تعزیری درجه ۸ باشد ...

نیز به‌منزله پذیرش تحدید مدت اعتراض و حمایت از تسریع فرایند کیفری به‌عنوان یکی از اصول راهبردی دادرسی عادلانه می‌باشد. از آنجایی که «هر انسانی با ابتناء بر عدالت، حرمت و مصونیت پیدا می‌کند؛ تاحدی که سعادت و رفاه اجتماعی هم نمی‌تواند نافی آن باشد.»^{۴۷} و «شرط اقتضای عدالت کلی بوده و شامل موارد متعددی از جمله تسریع در رسیدگی‌ها، منابع و امکانات دادگاه و پذیرفتن حق اعتراض و تجدیدنظرخواهی ... می‌شود.»^{۴۸} لذا عدم تعیین مهلت تجدیدنظرخواهی و پذیرش اعمال این حق در زمان نامحدود، مغایر اصل مذکور و نیز موجب تالی فاسد است.

به‌طوری که گذشت؛ رویکرد افتراقی مقنن در زمینه تجدیدنظر از احکام طی ادوار مختلف، گاهی منجر به محرومیت اصحاب دعوی از حقوق حقه خود گردیده و گاهی موجب شد تا هیچ حد و مرزی برای امکان اعتراض به حکم وجود نداشته باشد که اعتبار امر مختومه را مخدوش می‌کرد به‌گونه‌ای که همواره جانب افراط یا تفریط را در پیش گیرد.

۵- حق تجدیدنظرخواهی و دیدگاه‌های متفاوت

در مورد ضرورت تجدیدنظرخواهی و اینکه آیا وجود چنین تأسیسی در سیستم قضایی لازم است یا امری عبث بوده و موجب اطاله دادرسی و عدم تسریع و ازدست‌رفتن فرصت معقول می‌شود بین علمای حقوق اعم از حقوق دانان و فقها، اختلاف نظر وجود دارد که این اختلاف خود ناشی از اختلاف رأی ایشان در باب هدف آیین دادرسی کیفری می‌باشد. عده‌ای آن را از حقوق مسلم اصحاب دعوی به‌ویژه متهم می‌دانند و آن را برای بقای عدالت و بسط قسط در جامعه لازم می‌دانند و عده‌ای دیگر آن را مابین با حقوق اجتماع و جامعه و به نحوی صرف وقت و هزینه‌ای بالا برای امری که قضاوت شده می‌دانند.

۵-۱- مخالفین حق تجدیدنظر از آرا

مخالفین تجدیدنظرخواهی معتقدند: به تأخیر انداختن تعیین سرنوشت متهم به استناد رسیدگی پژوهشی برای مدت طولانی به‌منزله این است که به دست خود، ارزش و اعتبار دلایل را از بین ببریم و از شهود بخواهیم نسبت به آنچه به علت گذشت زمان فراموش شده است؛ مجدداً شهادت دهند و جریان آن را به خاطر آورند. «آیا این قضیه عجیب به‌نظر نمی‌رسد که برای رسیدگی به امری واحد دو نوع محکمه، یک تالی و دیگری عالی وجود داشته باشد تا یکی پس از دیگری به آن امر رسیدگی نمایند.»^{۴۹} چه اینکه اعتبار احکام کیفری با دومرحله‌ای بودن دادرسی، سست می‌شود، پذیرش مراجع بدوی و تجدیدنظر

۴۷. حسین شریفی طراز کوهی، حقوق بشر (ارزش‌ها و واقعیت‌ها) (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵)، ۱۱۰.

۴۸. جعفر کوشا و علیرضا تقی‌پور، «حق دسترسی به وکیل در محاکم کیفری بین‌المللی یوگسلاوی، روند و دادگاه کیفری بین‌المللی از دیدگاه حقوق بشر»، *دوفصلنامه حقوق تطبیقی* ۱۰ (۱۳۸۵)، ۲۲.

۴۹. محمود آخوندی، *آیین دادرسی کیفری* (تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۰)، ۳۷۵.

و وجود اختلاف نظر و تفاوت آرا (یکی قائل به برائت و دیگری عقیده به مجرمیت)، حس اعتماد به قضاوت را ضعیف کرده و تصور اشتباه بودن حکم یکی از دو مرجع، برای همیشه در ذهن طرفین دعوی باقی خواهد ماند. همچنین کشف حقیقت جهت دستیابی به عدالت از طریق شناخت شخصیت متهم به‌ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی و ارزیابی ادله در محل وقوع جرم توسط قاضی بدوی که اصولاً در محل وقوع جرم حضور دارد، نسبت به قضات دادگاه تجدیدنظر که در مرکز استان هستند، مقرون به واقع‌تر است.

مخالفین تجدیدنظرخواهی می‌گویند که نقض حکم قاضی بدوی توسط قاضی محکمه تجدیدنظر، نوعی توهین به قاضی بدوی است و مخالف استقلال قضایی است. «اگر رسیدگی اولی به صورت کامل و جامع صورت پذیرفته باشد، دیگر جایی برای رسیدگی بعدی باقی نمی‌ماند. در این حالت رسیدگی دادگاه بعدی (بالا‌تر)، نوعی دوباره‌کاری و تکرار کارهایی است که قبلاً انجام شده است.»^{۵۰} گذشته از مسائل و مشکلات اجتماعی و قضایی که ممکن است؛ تجدیدنظرخواهی به همراه داشته باشد، صرف هزینه زیاد اقتصادی برای تشکیل و ترتیب دادگاه‌های تجدیدنظر، تحمیلی بر بودجه عمومی است که در نهایت بر شاکله عموم مردم سنگینی خواهد کرد.

۵-۲- موافقان حق تجدیدنظر از آرا

اگرچه این دسته معتقدند که قضات دادگاه بدوی باید نهایت تلاش خود در جهت کشف واقع را به کار برده و مرتکب خطا و اشتباه نشوند، نه اینکه در صورت اشتباه، مرحله تجدیدنظر وجود دارد از تلاش واقعی صرف نظر کنند لیکن فرض تحقق اشتباه از قاضی، محال نیست به‌ویژه اگر تصمیم‌گیرنده یک نفر باشد، لذا در مرحله تجدیدنظر که سیستم تعدد قاضی حکم فرماست، شبهه مذکور منتفی است و یا اینکه درصد خطا و اشتباه بسیار کمتر است؛ این امر از الزامات تحقق دادرسی عادلانه تلقی می‌شود.

به نظر می‌رسد نتیجه رسیدگی پژوهشی نیز برای طرفین دعوی، رضایت‌بخش باشد، چه اینکه پس از تبادل نظر و بررسی کامل محتویات پرونده و در صورت لزوم رسیدگی مجدد با حضور طرفین، اتخاذ تصمیم می‌شود که این همان هدف مطلوب از دادرسی می‌باشد و لذا تجدیدنظر در حکم دادگاه بدوی دلیل بر عدم اعتماد به قاضی مرحله نخست نیست. «تامی از حقوق دانان آلمانی در خصوص اینکه رسیدگی پژوهشی تأسیس قضایی موجه و معقولی است، می‌نویسد: متأسفانه به علت ضعف انسان‌ها، اشتباه به‌آسانی مستولی می‌شود و قاضی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و بر نتیجه قضاوت آثار ناشایست می‌گذارد. رسیدگی دومرحله‌ای به میزان قابل توجهی از اشتباهات قضایی جلوگیری

۵۰. علی قربانی و جعفر موحدی، «اصل برائت در اندیشه فقهی و فرض بیگناهی در اندیشه اروپایی»، فصلنامه مطالعات فقه و حقوق اسلامی ۲۶ (۱۳۹۰)، ۲۸.

می‌کند.^{۵۱} طرفداران تجدیدنظر معتقدند که سن و تجارب ممتد قضات دادگاه استان باعث می‌شود؛ آنان بر اثر ممارست در جریان رسیدگی کمتر خطا کرده و مانند قضات جوان و کم‌تجربه مرحله بدوی نباشند تا بر اثر اقتضای سن خود عجولانه تصمیم بگیرند.

۵-۳- چالش‌های اطاله دادرسی در روند تجدیدنظرخواهی

عدالت بر پایه و اساس قانونگذاری، به‌ویژه در حوزه آیین دادرسی کیفری، از جمله حقوق بشر است. «حقوق بشر نباید به‌واسطه تغییرات سیاسی یا قدرت حاکم از بین برود بلکه فقط قانون باید تأثیرگذار باشد.»^{۵۲} حق دفاع از جمله حقوق طبیعی افراد بوده و قانونگذار مکلف به پذیرش و حمایت از آن است. از این‌رو التزام قانونگذاران به این حقوق از گذشته کهن تا به امروز واجد اهمیت بوده است. این التزام موجب برخورداری دادرسی از اصول راهبردی گردیده که این اصول از اجزا و ارکان دادرسی عادلانه و منصفانه است. «حقوق و آزادی‌های فرد مظنون، متهم، محکوم و بزه‌دیده در چهارچوب دو مفهوم دادرسی عادلانه و رفتار منصفانه رعایت می‌شود.»^{۵۳} در این رهگذر، اتکا به رعایت مهلت معقول به‌عنوان یکی از حداقل تضمینات دادرسی منصفانه و اصول شناخته شده آن، بسیار حائز اهمیت است به‌گونه‌ای که رعایت این اصل در فرایند کیفری شامل تمام مراحل اعم از تعقیب و تحقیق، رسیدگی و محاکمه و اجرای مجازات می‌باشد. برخی بر این باورند که دادرسی کیفری از زمانی آغاز می‌شود که شخصی، متهم شده باشد^{۵۴} و پایان آن پس از اجرای حکم است. بنابراین طول مدت این دو از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و اجرای اصول دادرسی عادلانه با به‌کارگیری اسباب و لوازم آن قابل تحقق خواهد بود؛ اصولی چون حق سکوت، حق دفاع، حق اعتراض و تجدیدنظرخواهی. چنان‌که فیلسوف و جرم‌شناس ایتالیایی معتقد است: «وقتی ادله جرمی محرز و به وقوع جرم یقین حاصل شده است، باید فرصت و امکانات لازم به متهم داد تا براءت خود را اثبات کند ولی این فرصت باید به‌قدر ضرورت کوتاه باشد تا از سرعت اجرای کیفر کاسته نشود.»^{۵۵} که به‌نظر می‌رسد اجرای مجازات در اسرع وقت نیز باید از حقوق محکوم تلقی شود چه اینکه تأخیر در اجرای حکم و انتظار بی‌جهت و بلا تکلیفی محکوم، خود نوعی شکنجه قلمداد می‌شود.

طبیعی است که وقتی به‌واسطه تکرر عناوین مجرمانه و تورم قوانین کیفری که سیستم حقوقی کشور ما نیز از آن رنج می‌برد، گستره وسیعی از رفتارهای شهروندان به قید مجازات

۵۱. آخوندی، پیشین، ۳۷۷.

52. Domenica De Fazio, "Human Rights and the International Community", *International Studies Journal (ISL)*, 15(4)(60)((2019), 33.

۵۳. کریستین لازرژ، *درآمدی بر سیاست جنایی*، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰)، ۴۵.

54. Frédéric Edel, *The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights*, (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007), 17.

۵۵. سزار بکاریا، *رساله جرایم و مجازات‌ها*، ترجمه محمدعلی اردبیلی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵)، ۶۱.

ممنوع و جرم‌انگاری شود؛ طبعاً موجب انبوه پرونده‌های کیفری در مراجع قضایی می‌شود که موضوع آن رسیدگی به اتهاماتی است که عموم مردم عقیده‌ای به جرم بودن آن رفتار ندارند؛ اما تحت تأثیر اصرار قانونگذار، هنوز آن رفتارها جرم تلقی می‌شود و به تبع آن باید برای مرتکب آن پرونده کیفری تشکیل شود که دادسرا، دادگاه بدوی و دادگاه تجدیدنظر و در مواردی دیوان عالی کشور را درگیر چنین پرونده‌هایی می‌کند و همین امر یعنی تعداد کثیر پرونده‌های کیفری، هم سرعت در رسیدگی را کم می‌کند و هم دقت در جریان رسیدگی را کاهش می‌دهد. از طرفی برخی از قوانین شکلی (آیین دادرسی) که بدون توجه به وجود زیرساخت‌ها و امکانات لازم در دادگستری از تصویب مراجع قانونگذاری می‌گذرد نیز نقش مؤثری در طولانی شدن روند رسیدگی به دعاوی کیفری دارد.

برای نمونه، در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الحاقات و اصلاحات بعدی (۱۳۹۴) مقنن با این استدلال که چون دادگاه‌های تجدیدنظر رسیدگی ماهیتی می‌کنند، لذا این رسیدگی باید توأم با حضور اصحاب دعوی کیفری باشد. با پیش‌بینی ضرورت تعیین وقت رسیدگی در دادگاه‌های تجدیدنظر و تشکیل جلسه رسیدگی در ماده ۴۵۰ این قانون^{۵۶}، تکلیفی برای این محاکم ایجاد کرد که این تکلیف در عمل، باعث طولانی شدن غیرمعقول روند رسیدگی به پرونده‌های کیفری می‌شد؛ لذا به همین دلیل، قبل از اجرایی شدن این قانون، طی اصلاحاتی که در خردادماه ۱۳۹۴ در این قانون صورت گرفت^{۵۷}، موارد تعیین وقت رسیدگی در دادگاه‌های تجدیدنظر کاهش داده شد؛ لیکن در عمل و متعاقب اجرای این قانون، مشخص شد که با وجود اصلاحات صورت گرفته بازهم، اوقات رسیدگی در دادگاه‌های تجدیدنظر بسیار طولانی است و در حال گذر از مرز دو سال است که در بسیاری از موارد طولانی‌تر از مراحل قبلی رسیدگی در دادسرا و دادگاه بدوی است. اگرچه هدف، وسیله را توجیه نمی‌کند و اصولاً اشتیاق به تسریع در دادرسی نباید ضرورت دقت در آن را کمرنگ نماید اما در پاره‌ای از موارد رویکرد دستگاه قضا نسبت به مقررات آیین دادرسی کیفری بنا به ضرورت و شرایط خاص جامعه، رویکردی مبتنی بر مصلحت‌اندیشی است که این امر قدمتی طولانی دارد. به‌عنوان مثال در مرداد ماه سال ۱۳۹۷ به‌موجب یکی از اسناد

۵۶. بند ۳ سابق از ماده ۴۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌داشت: «در غیر از موارد مزبور در بندهای فوق، دادگاه تجدیدنظر بلافاصله دستور تعیین وقت رسیدگی و احضار طرفین و تمام اشخاصی را که حضورشان ضروری است صادر می‌کند. طرفین می‌توانند شخصا حاضر شوند یا وکیل معرفی کنند. در هر حال عدم حضور یا عدم معرفی وکیل مانع از رسیدگی نیست.»

۵۷. بند ۳ اصلاحی از ماده ۴۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الحاقات و اصلاحات بعدی (۱۳۹۴) مقرر می‌دارد: «در غیر از موارد مذکور در بندهای فوق، هر گاه جرم از جرائم مستوجب مجازات‌های حدود، قصاص و جرائم غیرعمدی مستوجب بیش از نصف دیه و یا جرائم تعزیری درجه چهار و پنج باشد به طور مطلق و در جرائم تعزیری درجه شش و هفت در صورت محکومیت به حبس و در سایر جرائم در صورت اقتضا، دادگاه تجدیدنظر با صدور دستور تعیین وقت رسیدگی، طرفین و اشخاصی را که حضورشان ضروری است، احضار می‌کند. طرفین می‌توانند شخصا حاضر شوند یا وکیل معرفی کنند. در هر حال عدم حضور یا عدم معرفی وکیل مانع از رسیدگی نیست.»

بالادستی،^{۵۸} به منظور مبارزه با مفسدان و اخلاک‌گران اقتصادی، مقررات ویژه‌ای صادر و ابلاغ گردید که بر اساس آن، دادگاهی ویژه متشکل از سه قاضی دارای بیست سال سابقه، صالح به رسیدگی می‌باشند. نکته مهم مربوط به این پرونده‌ها، اینکه علاوه بر قطعی بودن قرار بازداشت موقت تا ختم رسیدگی و حتی صدور حکم قطعی، آرای صادره در مورد آن به جز اعدام که حداکثر ظرف ده روز در دیوان عالی کشور، قابل فرجام می‌باشد؛ در سایر موارد قطعی است. اگرچه در بادی امر کمی با مقررات آیین دادرسی کیفری فعلی، ناهمگن است اما به دلیل شرایط ویژه و همین‌طور خاص بودن این دادگاه‌ها، با تشبث به برخی از اصول قانون اساسی^{۵۹}، پذیرش آن قابل توجیه است.

اما به‌طور کلی، اصولاً در نظام قضایی کشور ما، شیوه دادرسی باید بر اساس مقررات قانونی (مصوبات مجلس شورای اسلامی که از سوی شورای نگهبان تأیید شده است) باشد. صرف‌نظر از اینکه قضات کشور هم، غالباً دارای درجه اجتهاد نمی‌باشند؛ تا قابلیت تجدیدنظرخواهی احکام، منتفی شود؛ هرچند حتی اگر قاضی مجتهد هم بود و قانون مدون را هم قبول نداشت و از طرفی فتوایش برخلاف آن قانون باشد، باز هم نمی‌تواند مطابق فتوای خود و برخلاف قانون حکم دهد.^{۶۰}

گذشته از این موارد مصلحت اقتضا می‌کند تا آرای محاکم قابل تجدیدنظر باشد چه اینکه اقبال عمومی و همین‌طور انتظار دکنترین حقوقی نیز چنین است. نکته مهم دیگر که با اصل تسریع در رسیدگی و فرایند کیفری مرتبط است اینکه؛ موعدی برای درخواست تجدیدنظر تعیین گردد. هرچند اکثریت فقهای شورای نگهبان بنا به دیدگاه فقهی، حق تجدیدنظر در موارد معدود و استثنایی را مقید به زمان مشخص نمی‌دانستند مگر در صورت احراز انصراف از اعتراض یا تسلیم به حکم. این نظر در تغایر با اصل تسریع فرایند کیفری بود. بر پایه این نظر، قانون تشکیل دادگاه‌های حقوقی یک و دو مصوب سال ۱۳۶۴^{۶۱} و سپس قانون تعیین موارد تجدیدنظر از احکام دادگاه‌ها مصوب سال ۱۳۶۷^{۶۲} موعده تجدیدنظر را حذف نمودند فلذا از نقطه نظر قوانین موضوعه آن زمان، تجدیدنظر از احکام دادگاه‌ها موعده نداشت از طرفی رأی هیأت عمومی دیوان عالی کشور،^{۶۳} ماده ۱۴ قانون دادگاه

۵۸. نک: به نامه رئیس اسبق قوه قضائیه به مقام معظم رهبری در مرداد ماه ۱۳۹۷ و استیذان ایشان جهت اصلاح برخی مقررات قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹/۹/۱۹ با اصلاحات و الحاقات بعدی و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲. البته این فرمان بنا به درخواست رئیس فعلی قوه قضائیه و استیذان رهبری تا پایان شهریور ۱۴۰۰ تمدید شد.

۵۹. نک: به اصول ۵، ۵۷، ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۶۰. طبق تبصره ماده ۲۹ قانون دادگاه‌های کیفری یک و دو مصوب تیر ۱۳۶۸ قاضی مجتهد مجاز بود پرونده و دعوای مطروحه را رسیدگی نکند و آن را به دیگری احاله دهد. این قانون به موجب ماده ۶۹۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الحاقات و اصلاحات بعدی (۱۳۹۴) منسوخ شد.

۶۱. در ماده ۱۲ این قانون که در مقام موارد تجدیدنظر بود، هیچ مهلتی تعیین نشده است.

۶۲. توضیح اینکه در این قانون هم که شیوه و تشریفات تجدیدنظرخواهی را بیان داشته، اساساً به مدت و زمان تجدیدنظرخواهی اشاره‌ای نکرده است.

۶۳. رأی شماره ۵۲۷ مورخ ۶۷/۶/۱۴ اشعار می‌دارد: قانون تعیین موارد تجدیدنظر احکام دادگاه‌ها و نحوه رسیدگی ←

مدنی خاص را، ناظر بر تعیین مدت ده روز برای تجدیدنظرخواهی از حکم دادگاه مدنی خاص معتبر دانست. هرچند تعیین مدت جهت تجدیدنظرخواهی از آرا در قانون آیین دادرسی کیفری جدید پیش‌بینی شده و برای عدم رعایت آن نیز ضمانت اجرا تعیین گردیده است.^{۶۴}

نتیجه‌گیری

گفته شد که بسیاری از قوانین کیفری ما غالباً مبنای فقهی دارند؛ اصولی چون برائت یا فرض بی‌گناهی، قاعده لا حرج، قاعده لاضرر، اصل عادلانه بودن محاکمه و مواردی از این دست. در این رهگذر محاکمه در مهلت معقول و بدون تأخیر ناموجه و یا رسیدگی با سرعت، توأم با دقت و به تعبیری تسریع فرایند کیفری، با اجرای این حق‌ها، قابل تبیین است، با تدقیق در مبانی فقهی رگه‌هایی از اصل تسریع در فرایند کیفری به‌عنوان یکی از الزامات دادرسی عادلانه یافت شد هرچند چالش‌هایی در مقوله قطعیت یا قابل اعتراض بودن آرا دیده شد. اما این فرضیه نیز اثبات گردید که نگرش قانونگذار مبتنی بر اصل قطعیت آرا طی چند دهه، اصولاً در راستای حمایت از اصل تسریع فرایند کیفری و جلوگیری از اطاله دادرسی نبوده است بلکه پذیرش قطعیت آرا، می‌تواند برگرفته از تفسیر مبانی فقهی دادرسی باشد، چه اینکه از لحاظ اصول دادرسی منصفانه، نه تنها هیچ منعی برای قبول حق تجدیدنظرخواهی و تعیین موعد آن وجود نداشت بلکه این حق در کنار سایر تضمینات دفاعی، همچون اصل برابری سلاح، اصل علنی بودن دادرسی، اصل محاکمه حضوری و همچنین اصل تسریع در رسیدگی و محاکمه بدون تأخیر غیرموجه، شاکله نظام دادرسی عادلانه را پی‌ریزی می‌نماید. همچنان که زمان مطلوب در فرایند کیفری، در بسیاری از اسناد ملی و بین‌المللی با همین عبارت درج و رعایت آن به‌عنوان یکی از الزامات نظام‌های مدافع حقوق بشری مورد حمایت قرار گرفته است. حقوق بشری که نقطه آغازین همه حق‌هاست. آنچه در نتیجه حاصل شد اینکه: سیر قانونگذاری در ایران، اگرچه حاکی از آن بود که در برهه‌ای از زمان اصل قطعیت آرای محاکم حکم‌فرما بود اما بینش نوین قانونگذار با تعمق و تفکر بیشتر در فقه امامیه و تدقیق در استدلالات دکترین حقوقی با چرخشی راست‌گونه در مسیر دادرسی عادلانه و تدبیری به حق، تجویز رسیدگی مجدد حکم قاضی و نقض آن در حقوق موضوعه را به‌عنوان یک اصل مسلم پذیرفته و اصل را بر قابلیت تجدیدنظر از احکام نهاده است. هرچند پیشنهاد می‌شود در پاره‌ای از موارد، ضرورت جلوگیری از اطاله دادرسی در جرایم خرد یا کم‌اهمیت، اقتضای قطعیت آرا را دارد؛ چه اینکه اگرچه دومرحله‌ای بودن دادرسی، ضریب دقت را به بالاترین حد ممکن می‌رساند و تأثیر روانی و پیشگیرانه زیادی بر ذهن قاضی صادرکننده رأی می‌گذارد. اما این امر نباید به‌گونه‌ای باشد که موجب اطاله دادرسی و به

به آنها مصوب ۱۳۶۷ ظهور بر این امر دارد که قانونگذار در مقام تعیین مراجع تجدیدنظر و متقاضیان تجدیدنظر و موارد نقض احکام دادگاه‌ها در مراجع تجدیدنظر بوده و به موعد و مهلت تجدیدنظرخواهی نظری نداشته است بنابراین ماده ۱۴ لایحه قانونی دادگاه مدنی خاص مصوب ۱۳۵۸ که مهلت تجدیدنظرخواهی را ده روز از تاریخ ابلاغ حکم معین نموده، به قوت و اعتبار خود باقی است.

۶۴ نک: مواد ۴۳۱ و ۴۳۲ و ۶۳۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الحاقات و اصلاحات بعدی (۱۳۹۴)

تعویق انداختن اجرای حکم و نیز بی‌اعتمادی مردم به دستگاه عدالت گردد. قابلیت تجدیدنظرخواهی از آرای بدوی، هم متضمن اثر درمان‌کننده و هم اثر پیشگیرانه است و فقدان آن ممکن است به‌طور طبیعی منجر به کاهش دقت در قضاوت شود که علاوه بر ایراد خسارات و لطمه‌های جبران‌ناپذیر به حقوق قانونی اصحاب دعوا و به‌ویژه متهم، وجهه دستگاه قضایی کشور را نیز مخدوش سازد. قانونی بودن و عادلانه بودن آرای صادره از سوی محاکم یک کشور، میزان پایبندی زمامداران آن دولت نسبت به اصول و مبانی ناظر بر حقوق بنیادین شهروندان در ابعاد مختلف را نشان می‌دهد. در جامعه کنونی که رقابت دولت‌ها برای تحصیل بسیاری از امتیازات بین‌المللی است، این مهم منوط به رعایت دقیق حقوق بشر است، در این میان اهمیت استحکام آرای قضایی به شکل مضاعفی ظاهر می‌شود. اگرچه یکی از شیوه‌های ساده و مطلوب برای نیل به این مهم، پیش‌بینی دو درجه‌ای بودن دادرسی در محاکم است که به‌رغم انتقادات اندکی که بر آن وارد می‌شود، متضمن مزایای ارزشمند به نفع اصحاب دعوا به‌ویژه متهم است. اما اجرای سیاست قضایی دو درجه‌ای باید مسبوق به بررسی‌های علمی و کارشناسی باشد.

به‌نظر می‌رسد به‌منظور تسریع در روند دادرسی و جلوگیری از اعتراضات بی‌مورد از طرق فوق‌العاده و در نتیجه اطاله فرایند کیفری، جرایمی که آرای آن قابل تجدیدنظر است به همان کیفیت مقرر در قانون، متشکل از دو مرحله بدوی (وحدت قاضی) و مرحله تجدیدنظر (تعدد قاضی) رسیدگی و اجرا شود. اما در جرایم خرد که از اهمیت کمتری برخوردارند؛ چه از نظر میزان مجازات و چه مرجع رسیدگی و تشریفات آنکه آرای آن نیز قطعی محسوب گردیده، بهتر است همان یک مرحله، ولی به‌صورت سیستم تعدد قاضی عمل شود که در صورت قطعی بودن آرا، دیگر شبهه تضییع حقوق اشخاص نیز وجود نداشته باشد؛ چه اینکه قضاوت شورایی یقیناً دقیق‌تر و به عدالت نزدیک‌تر خواهد بود؛ لذا در مجموع احیای سیستم تعدد قاضی در مورد جرایمی که آرای آن قطعی است و همچنین بازنگری در شیوه اجرای دادرسی مرحله تجدیدنظر، به‌ویژه اجرای دادرسی الکترونیکی در این مرحله، به‌منظور جلوگیری از فوت زمان، ضرورتی انکارناپذیر است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب‌ها

قرآن مجید

- آخوندی، محمود. *آیین دادرسی کیفری*. جلد چهارم. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۰.
- آشتیانی، سید جلال‌الدین. *زرتشت، مزدیسنا و حکومت*. چاپ نهم. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۴.
- آشتیانی، محمدحسن بن جعفر. *کتاب‌القضاء*. چاپ اول. مصحح علی‌اکبر زمانی نژاد. قم: انتشارات زهیر، ۱۴۲۵ ق.
- آشوری، محمد. *عدالت کیفری (۲) مجموعه مقالات*. چاپ دوم. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۴.
- اسدی (علامه حلی)، ابومنصور حسن بن یوسف بن علی بن مطهر. *قواعد الاحکام فی معرفه الحلال و الحرام*. جلد دوم. چاپ اول. قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۴۱۳ ق.
- انصاری، شیخ مرتضی. *فرائد الاصول*. جلد یکم. چاپ هشتم. تهران: مطبوعات دینی، ۱۳۹۴.
- بکاریا، سزار. *رساله جرایم و مجازات‌ها*. چاپ هفتم. ترجمه محمدعلی اردبیلی. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵.
- حر عاملی، محمدبن حسن بن علی. *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسایل الشرعیه*. جلد بیست و هفتم. قم: مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۱۲ ق.
- شامی عاملی جزینی (شهید اول)، ابوعبدالله شمس‌الدین محمد بن مکی بن محمد. *الدروس الشرعیه فی فقه الامامیه*. جلد دوم. چاپ دوم. قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۱۷ ق.
- رشتی، میرزا حبیب‌الله. *کتاب‌القضاء*. محقق سید احمد حسینی. قم: انتشارات دارالقرآن کریم، ۱۴۰۴ ق.
- شریفی طراز کوهی، حسین. *حقوق بشر (ارزش‌ها و واقعیت‌ها)*. چاپ دوم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن. *التخلاف*. جلد دوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۷ ق.
- عاملی (شهید ثانی)، شیخ زین‌الدین. *مسالك الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام*. جلد سیزدهم. قم: انتشارات مؤسسه معارف اسلامی، ۱۴۲۳ ق.
- شیخ صدوق، محمدبن علی بن بابویه. *من لا یحضره الفقیه*. جلد سوم. چاپ دوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسینحوزه علمیه، ۱۴۱۳ ق.
- فیض، علیرضا. *مبادی فقه و اصول مشتمل بر بخشی از مسائل آن دو علم*. چاپ بیست و چهارم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۵.
- قاضی شریعت‌پناهی، ابوالفضل. *بایسته‌های حقوق اساسی*. چاپ پنجاه و چهارم. تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- قانون اساسی ایران، ۱۳۵۸.
- قانون اصلاح تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب مصوب، ۱۳۸۱.
- قانون اصلاح موادی از قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۶۱.
- قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الحاقات و اصلاحات بعدی ۱۳۹۴.
- قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸.
- قانون تجدیدنظر آرا دادگاه‌ها مصوب ۱۳۷۲.
- قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب مصوب ۱۳۷۳.
- قانون تعیین موارد تجدیدنظر احکام دادگاه‌ها و نحوه رسیدگی آنها مصوب ۱۳۶۷.
- کلینی، محمد بن یعقوب. *فروع الکافی*. جلد پنجم. چاپ چهارم. ترجمه حسین استاد ولی. تهران: دارالتقلین،

۱۳۹۳.

- لازرژ، کریستین. *درآمدی بر سیاست جنایی*. چاپ دوم. ترجمه علی حسین نجفی ابرنآبادی. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰.
- لایحه قانونی تشکیل دادگاه‌های عمومی مصوب ۱۳۵۸.
- مظاهری، علی‌اکبر، مترجم. *نهج‌الفصاحه سخنان پیامبر اعظم (ع)*. کتاب قضا. حدیث ۲۰۰. چاپ چهارم. تهران: نشر کتاب قدسیان، ۱۳۹۳.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله. *تحریر الوسیله*. جلد دوم، چاپ بیست و ششم. ترجمه علی اسلامی، قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۹۲.
- نجفی، محمدحسن بن باقر بن عبدالرحیم. *جواهر الکلام*، جلد چهارم، چاپ هفتم. گردآورنده عباس قوچانی. بیروت: نشر دار احیاء التراث العربی، ۱۳۶۲.
- هاشمی شاهرودی، سید محمود. *بایسته‌های فقه جزا*. چاپ اول. تهران: نشر میزان، ۱۳۷۸.

مقاله‌ها

- الماسی، نجاد علی و بهنام حبیبی درگاه. «درآمدی بر کیفیت دادرسی در فرایند دادرسی کارآمد». *فصلنامه علمی پژوهشی دیدگاه‌های حقوق قضایی* ۵۸ (۱۳۹۱): ۴۷-۷۲.
- بیگی، جمال و ادريس آزموده. «قتل عمد غیراصابتی در فقه اسلامی و مقررات ایران (مطالعه تطبیقی)». *پژوهش‌نامه حقوق تطبیقی* ۵ (۱۳۹۹): ۲۵-۵۹.
- خانی، وحید و محمد مظهری. «بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حقوق شهروندی در قوانین اساسی ایران، مصر، تونس». *پژوهش‌نامه حقوق تطبیقی* ۵ (۱۳۹۹): ۱۸۵-۲۰۸.
- خالقی، علی. «تضمین حقوق متهم در فرایند کیفری در پرتو نظریه حقوق عمومی». *مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه تهران* ۱ (۱۳۹۹): ۴۱-۶۶.
- زمانی، سید قاسم. «جایگاه قاعده آمره در میان منابع حقوق بین‌الملل». *مجله حقوقی بین‌المللی* ۲۲ (۱۳۷۷): ۳۱۷-۳۴۴.
- غلامی، حسین. «حقوق شهروندی در فرایند عدالت کیفری ایران». *پژوهش‌های دانش انتظامی* ۵۲ (۱۳۹۰): ۱۰۱-۱۳۳.
- قربانی، علی و جعفر موحدی. «اصل برائت در اندیشه فقهی و فرض بی‌گناهی در اندیشه اروپایی». *فصلنامه مطالعات فقه و حقوق اسلامی* ۲۶ (۱۳۹۰): ۱۲۷-۱۵۲.
- کوشا، جعفر و علیرضا تقی‌پور. «حق دسترسی به وکیل در محاکم کیفری بین‌المللی یوگسلاوی، رواندا و دادگاه کیفری بین‌المللی از دیدگاه حقوق بشر». *دوفصلنامه حقوق تطبیقی* ۱۰ (۱۳۸۵): ۱۹-۳۴.
- گلدوست جویباری، رجب، مهدی غلام‌پور و حسین ناظریان. «تحدید حق شکایت در حقوق کیفری ایران». *پژوهش حقوق کیفری* ۳ (۱۳۹۲): ۹۹-۱۱۷.
- موسوی بجنوردی، سید محمد و محمد مهریزی ثانی. «حقوق شهروندی از نگاه امام خمینی (س)». *پژوهش‌نامه متین*. ۱۵، ۶۱ (۱۳۹۲): ۱-۲۴.

ب) منابع خارجی

- Edell, Frédéric. "The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights". 2nd Ed. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007.

- Symonides, Janasz. *Human Rights: Concept and Standards*. Unesco, 2018.
- Fazio, Domenica. "Human Rights and the International Community". *International Studies Journal (ISL)*. 15(4)(60)(2019): 41-31.
- European Convention on Human Rights, 1950.
- International Covenant on Civil and Political Rights, 1966.

This Page Intentionally Left Blank